

TRABLUSGARPLI BİR DEVLET ADAMI: HASSÛNE DAGAYYIS VE GARP OCAKLARI HAKKINDAKİ 1250/1834 TARİHLİ LÂYİHASI*

Abdullah Erdem Taş¹

Öz

1830'lu yıllarda Osmanlı Devleti neredeyse yok olmanın eşiğine gelmişti. Böyle bir süreçte Sultan II. Mahmud (1808-1839), devleti yeniden organize etmek için başlattığı reformlarını Kuzey Afrika'daki topraklarında da uygulamak istedi. Karşısındaki iki büyük meseleden biri Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın itaatsizliği, diğeri Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki topraklarına yönelik Fransızların tasallutu idi. Padişah hem Kavalalı'yı yola getirmek hem de işgal altındaki Cezayir'i Fransızlardan geri alıp Garp Ocaklarına bir düzen vermek istiyordu. Bu süreçte bazı devlet adamları öne çıkarak Babiali'nin bu ocaklarına dönük politikasının şekillenmesinde mühim roller ifa ettiler. Hazırladığı lâyiha ile Hassûne Dagayyis de bu politikanın bir parçası oldu. Özellikle bu bölgede yerli halkın da dâhil olduğu yeni askerî birlikler oluşturulmasını ve Osmanlı payitahtıyla buradaki idarecilerin emirlerindeki herkes ile daha kuvvetli bir bağ kurmasını teklif eden Hassûne Efendi'nin ana gayesi Kuzey Afrika Müslümanlarının birliğini temin etmektir. Ona göre ancak birlik olunabilirse Fransız işgaline ve asilere karşı durulabilirdi. Bu makale, böyle kritik bir dönemde bu eyaletlerde yeni bir düzenin nasıl kurulabileceğine dair hazırlanan layihayı/raporu tanıtmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Hassûne Dagayyis, Garp Ocakları (Cezayir, Tunus, Trablusgarp), Fransız İşgali, Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Lâyiha.*

A STATESMAN FROM TRIPOLI: THE MEMORANDUM OF 1250/1834 OF HASSUNA D'GHIES AND WESTERN ODJACKS

Abstract

In the 1830s, the Ottoman State came to the threshold of disappearance. During such a process, Sultan Mahmud II (1808-1839) wanted to apply the reforms it started in order to reorganize the state on its lands in Northern Africa, as well. He faced two big issues: the disobedience of Muhammad Ali Pasha from Kavala and the attack of the French on the lands of the Ottoman State in Africa. Sultan Mahmud wanted to both bring Muhammad Ali Pasha from Kavala to his knees, get back Algeria under invasion from the French and put the Western Odjacks in order. But how could he do that? During this process, he performed important roles in shaping the policy of the Sublime Porte towards the Western Odjacks by putting forward some statesmen. Hassuna D'Ghies also became a part of this policy with the memorandum it prepared. The main purpose of Hassuna, who especially suggested creating new military troops that included local people from the Western Odjacks region and creating a stronger bond between the Ottoman Capital and rulers and local people in the region in his memorandum, was to ensure the unity of Northern African Muslims. According to him, it was only possible to stand against the French invasion and rebels such as Mehmed Ali Pasha from Kavala by unionizing. This article aims to present Hassuna D'Ghies that appeared in such a critical period and the memorandum/report he prepared on how to establish a new order in the Northern African lands of the Ottoman State.

Keywords: *Hassuna D'Ghies, Western Odjacks (Algeria, Tunisia, Tripoli), French Invasion, Muhammad Ali Pasha from Kavala, Memorandum.*

* Bu çalışma 2016 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarb Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)" başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur.
1 Arş. Gör. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, abduallah.tas@dpu.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti, Yunan İsyanı'nın (1821-1827) ardından Ruslarla savaşa tutuşmuş (1828-1829); mağlup olduğu bu mücadelenin ardından çok ağır şartları hâvî bir antlaşma imzalamış (1829-Edirne Antlaşması) ve bunun bir sonucu olarak bağımsız bir Yunan devletini kabul etmek zorunda bırakılmıştı. Bu süreçte Yeniçeri Ocağı lağvedilmiş (1826) fakat yeni bir ordu kurma teşebbüsleri henüz istenen neticeyi vermemişti. Devletin yetişmiş asker sıkıntısı vardı. Diğer taraftan 1827 Navarin Baskını'nda Osmanlı donanması büyük oranda yok olmuştu. Fransızlar böyle bir durumu fırsata çevirip uzun zamandır düşündükleri hamleyi yaparak Cezayir'i işgale başladılar (1830). Ardından Sultan II. Mahmud (1808-1839) ile Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın arası bozuldu (1831).

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Navarin Baskını (1827) sonrası Osmanlı donanmasına **dâhil olan gemilerini Mısır'a çekmiş ve Osmanlı-Rus Savaşı (1828-1829) sırasında da devletin bu güç durumunda destek kuvvet yollamaktan imtina etmişti**. Üstüne bir de Mora'daki kayıplarına karşılık Suriye topraklarını istiyordu. Sultan Mahmud, artık iyice haddini aşan Kavalalı'yı tedip etmek kastıyla **Suriye tarafından Mısır'a bir ordu göndermeye niyetlendi. Bunu haber alan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'yı göndererek 1832 ortalarına kadar bütün Suriye'yi işgal etti**. Sultan Mahmud, Kavalalı ve oğlunu asi ilan ederek Mısır, Girit, Cidde ve Sayda eyaletlerini Ağa Hüseyin Paşa'ya verdi. Ardından Hüseyin Paşa'yı **büyük bir orduyla Mısır'a doğru gönderdi. Suriye'de üstünlük sağlayıp harekete geçen İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu Beylan'da (Antakya-Belen) Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu karşıladı**. Yapılan savaşta Mısır ordusunun galibiyeti üzerine İbrahim Paşa, Torosları aşip Anadolu'ya girdi. İstanbul'dan üzerine bu sefer Sadrazam Reşid Paşa gönderildi. Yeni gelen orduyu Konya'da karşılayan İbrahim Paşa komutasındaki Mısır birlikleri, burada da Osmanlı askerine üstünlük sağladı ve ilk etapta dağılma emareleri gösterse de çabuk toparlanıp hücum geçince 30.000 Osmanlı askerini katletti. Reşid Paşa da bu sırada esir edildi. Aralık 1832'de gerçekleşen bu olay üzerine Mısır kuvvetlerinin önünde direnebilecek hiçbir kuvvet kalmamış; **İbrahim Paşa için İstanbul yolu açılmıştı** (Kocaoğlu, 1995: 195-210; Armaoğlu, 2003: 199).

Payitaht, yabancı devletlerden Kavalalı ve oğlu İbrahim karşısında tutunabilmek için yardım istemek mecburiyetinde kalmıştı. Bu yardım çağrısına ilk olarak Ruslar cevap verip İstanbul'a bir filo ve bir miktar da asker gönderdi. Mısır meselesi artık Osmanlı Devleti'nin mevcudiyeti meselesine dönüşmüştü. Avrupa devletleri henüz Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına hazır değildi. Aralarında bir ittifak da oluşmamıştı. Bu açıdan Mehmed Ali Paşa üzerinde baskı kurarak onu anlaşma yapmaya ikna ettiler (Armaoğlu, 2003: 200). Nitekim Kütahya'da Mayıs 1833'te bir antlaşma imzalanarak Mısır birlikleri geri çekilmeye ve Torosların güneyine konuşlanmaya mecbur kaldı. Bu süreçte Kavalalı Mehmed Ali Paşa da Padişah'ın affına mazhar oldu. Af fermanıyla Mısır, Girit ve Suriye Mehmed Ali Paşa'ya; Adana Muhassıllığı ile beraber Cidde de oğlu İbrahim Paşa'ya verildi. Akabinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskeleyi Antlaşması² imzalanarak bir **savunma ittifakı tesis edildi** (Kocaoğlu, 1995: 202-3; Armaoğlu, 2003: 205-6; Altundağ,

2 Antlaşma metnine şuradan bakılabilir: (Erim, 1953: 297-299).

1988: 133-151).

Mehmed Ali Paşa İsyanı'nın bu ilk devresi, zikredilen antlaşmalarla tamamlandığı için payitaht ancak bundan sonra yönünü Garp Ocaklarına çevirebildi. Bu sırada Garp Ocaklarındaki genel durum şöyleydi:

Fransızlar, Cezayir Dayısı İzmirli Hüseyin Paşa'nın (1818-1830) konsoloslarına saygısızlık ettiği yönünde bir bahane uydurarak 1827 yılından itibaren Cezayir'e abluka uygulamaya başlamışlardı. 1830 yaz başlarında ise artık Cezayir'i işgal etme vaktinin geldiğine kânf olarak harekete geçtiler. Haziran ayında şiddetli savaşlar yaşandı. Hüseyin Dayı, Temmuz 1830'da Cezayir şehrini Fransızlara teslim etti ve ailesiyle beraber şehirden ayrıлып Napoli'ye gitti. Cezayir şehri düşse de direniş tamamen kırılmış değildi. Doğuda Kostantiniye Beyi Hacı Ahmed Bey, dağılan Türk askerlerini ve yerli halkı etrafına toplayarak Fransızlara karşı savaşa devam ediyordu. Batıda Garp Beyi Hasan Bey de direnmeye karar vermişti; fakat bölgede nüfuzu olan Şeyh Muhyiddin ve oğlu Abdülkadir kendisine destek olmayınca çekilmek zorunda kaldı. Ardından Garp Sancağının idaresini ele geçiren Şeyh Muhyiddin, oğlu Abdülkadir'i öne sürerek onu bölgedeki direnişin lideri hâline getirdi (İlter, 1937: 100-113). İşgalden sonra bu direniş 17 yıl kadar sürdü; ardından Fransızların hâkimiyeti bütün Cezayir topraklarına yayılmaya başladı.³

Payitaht, Cezayir'in işgalini kabullenmedi. Ama asker gönderecek ne mali imkânı ne de siyasi gücü vardı. Bu sebeple direnişi örgütleyen Hacı Ahmed Bey'e gizlice destek vermekle iktifa etti.⁴ Dük Wellington, Lord Palmerston, Prens Metternich gibi siyasilere görüşen Osmanlı sefirleri bunlar vasıtasıyla İngiltere, Avusturya gibi devletlerin Cezayir konusunda desteğinden yararlanmayı düşünüyordu (BOA, HAT, t.y.: 34087-B, Namık Paşa'nın Londra'dan gönderdiği mektup; BOA, HAT, 1248/1833: 46612-H, Namık Paşa - Palmerston Görüşmesi). Diğer taraftan da payitaht, işgal masraflarının hazinelerine büyük bir yük getirmesi ve hâlâ çok sayıda Fransız işgal askerinin direnişçiler karşısında savaşırken ölmesi dolayısıyla Fransızların işgal ettikleri Cezayir'i Osmanlı Devleti'ne geri vermesini umuyordu (BOA, HAT, 1251/1835: 46430-Ç, Namık Paşa'nın Londra'dan gönderdiği mektup).

Tunus Beyi **Hüseyin Paşa** (1824-1835) 1830'da Fransız donanması Cezayir'i kuşattığı sırada, meseleyi halledip sulh sağlamak üzere payitahttan **gönderilen Tahir Paşa'nın Tunus üzerinden Cezayir'e ulaşmasını engellemiştir. Deniz hattından Fransızların izni olmadan geçmek zaten mümkün değildi.** Nitekim Fransa'nın Toulon limanında alıkonan Tahir Paşa, işgale karşı hiçbir şey yapamadan geri dönmek zorunda kalmıştı. Tunus Valisi ise Osmanlı payitahtının tahtını elinden almasından ve eyaleti merkeze bağlamasından çekiniyor; bu hususta Fransızların iğvalarına kapılıyor ve politikasını onlara yaklaştırıyordu

3 Kostantiniye Beyi Hacı Ahmed'in direnişi 1837'e; Emir Abdülkadir'in direnişi 1847'e kadar sürmüştü. Fransızların Cezayir topraklarında tam hâkimiyet sağlamaları ise 1920'lere kadar uzadı (Kavas, 2010: 1113).

4 Fransızların Tunus'ta bulunan konsolosları bölgedeki bütün gelişmeleri devletine haber veriyordu. Fransa Sarayı, payitahtın Kostantine Beyi'ni tanımasından endişe ediyor ve buna karşı tedbir alıyordu. İstanbul'daki Fransız elçisi devamlı surette Babiali'yi tazyik ederek Cezayir ve Tunus taraflarına devletin müdahale etmesinin önüne geçmeye çalışıyordu. Hatta Fransızlar bu süreçte payitahtı açık açık savaşa da tehdit ediyorlardı. Bunun üzerine payitaht, Kostantin Beyi'ni açıktan tanıyamadı, ancak kendisine bazı hediyeler göndermekle iktifa etti (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun Fonu (HAT), 1252/1836: 47965-A).

(İlter, 1937: 107, 169).

Bu süreçte Trablusgarp'ta bir asırdır eyaleti yöneten Karamanlı Hanedanı (1711-1835) mensupları arasında da taht kavgası yaşanıyordu. Karamanlıların son büyük valisi Yusuf Paşa (1795-1832), 1820'li yıllarda uyguladığı politika ile eyalet maliyesini çöküntüye uğratmış; durumu **düzeltilmek için yabancılardan yüksek faizle borç almaya mecbur olmuştu. Bu da eyalette özellikle Fransız ve İngiliz nüfuzunu artırmıştı** (Nehicüddin, Sâfi, 2013: 75; Rossi, 1974: 341). Sonunda Yusuf Paşa, valilikten çekilerek tahtını oğlu Ali Bey'e bıraktı (1832). Kendisine karşı ayaklananlar da Paşa'nın torunu Mehmed Bey'i başlarına geçirince eyalet ikiye bölünmüş oldu. Eyaletin meşru valisi olduğunu iddia eden oğul Ali Bey'i Fransızlar, muhaliflerin lideri olan torun Mehmed Bey'i de **İngilizler destekliyordu (Rossi, 1974: 345; Feraud, 1994: 427)**. Eyalet dâhilindeki nüfuzlu kabileler de bu süreçte saflarını belli etmeye başladılar. İsyan edip Sirt **Körfezi'nden Fizan'a kadar hâkimiyet tesis eden Evlad-ı Süleyman Kabilesi Şeyhi Abdülcelil, Yusuf Paşa'dan da oğlu Ali Bey'den de hazzetmiyordu**. Bunun için muhaliflere ve onları destekleyen İngilizlere yaklaştı; fakat bilfiil mücadelenin bir tarafı olmaktan da kaçındı. Diğer büyük ve nüfuzlu kabile Mehâmid ise eskiden beri Karamanlı Hanedanı'nı destekliyordu ve bu sırada kabilenin şeyhi olan Guma⁵, Trablus'taki Fransız konsolosu vasıtasıyla Ali Bey'e arka çıktı (Abun-Nasr, 1987: 204).

Kuzey Afrika'da işler yolunda gitmiyordu. Sultan Mahmud bir taraftan Cezayir'i geri almak diğer taraftan da Tunus ve Trablusgarp'a yeniden bir düzen vermek istiyordu. Bu minvalde payitaht, Paris ve Londra'dan gelen raporları **da dikkate alarak çok yönlü bir politika takip etmeye başladı**. Bu politikanın aktörleri; merkezde, başta Sultan Mahmud olmak üzere Serasker Hüsrev Paşa, Damad Halil Rifat Paşa, Kaptan-ı Derya Tahir Paşa; Garp Ocakları tarafında Trablusgarp Valisi Ali Bey (daha sonra Paşa) ile Tunus Valisi Hüseyin Paşa; Avrupa canibinde ise Londra Sefiri Namık Bey (daha sonra Paşa) ile Paris Sefiri Amedçi Reşid Bey (Mustafa Reşid Paşa) idi. Avrupa'da sefirlerimiz fikir ve önerilerinden istifade ettiği iki önemli ismi de bu politik aktörlerin arasına **dâhil etmemiz gerekmektedir**. Bunlar Cezayir işgalinden sonra Avrupa'ya geçip memleketinin Fransızlardan geri alınması için çabalarırken Trablusgarp ve Tunus meselelerine de yönelen Hamdan Hoca ile Karamanlı Ali Paşa'nın kayınbiraderi Hassûne Dagayyis'tir.

5 Guma el-Mahmudî, Mehâmid Kabilesi (Cebel-i Nefuse) Şeyhi Halife b. Nüveyr'in (Halife b. Avn el-Mahmudî) oğlu idi. Guma 1210/1795'te doğdu. Babasının vefatından sonra büyük kardeşi Ebu'l-Kasım, kabilenin şeyhi oldu. Bu kabile Trablus'un batısındaki dağlık bölgede yaşıyordu. Ebu'l-Kasım'ın vefatından sonra ise kabilenin başına Guma el-Mahmudî geçti. Mehâmid Şeyhleri çoğu zaman eyalet yönetimini ellerinde tutan Karamanlıları (1711-1835) destekliyorlardı. Karamanlı ailesi hâkimiyetinden sonra Guma, pek çok kez merkezden gönderilen valilere isyan etti. Önce hapsedildi; sonra serbest bırakıldı. Sonra tekrar yakalanıp İstanbul'a sürgün edildi. Anadolu'da yaklaşık 10 sene hapsedildi. 1854'te kaçtı ve güney Avrupa devletlerini dolaştı. Ardından Tunus'a geçip bir süre burada kaldı. Sonra Tunus-Trablusgarp sınırındaki Nalut'a geçti. Libyalılar tekrar onun etrafında toplandı. Bunun üzerine hükümete karşı halk isyanını başlattı. Hükümet, onu ancak 1274/1858'de yakalayabildi ve hemen idam etti (Feraud, 1994: 429).

1.Hassûne Dagayyis Kimdir?

Dagayyis ailesinin soyu, 17. yüzyıl sonlarında Trablus'a gelen Erzurumlu bir Osmanlı memuruna/askerine dayanır. Bu açıdan Dagayyislerin Kuloğlu olduğu kesindir. Kuloğulları, Kuzey Afrika'ya gelen Türk askerlerinin yerli halkın kızlarıyla evlenmesi sonucu oluşan melez toplumsal sınıfa verilen addır (Kavas, 2002: 359-360). 124 yıl Trablusgarp Eyaletini yöneten Karamanlı Hanedanı (1711-1835) da aynı şekilde bir Kuloğlu neslidir. Bu aileden Trablusgarp Valisi Karamanlı Yusuf Paşa döneminde (1795-1832) Dagayyis ailesi ile Karamanlı ailesi evlilik yoluyla akraba olmuştu. Yusuf Paşa, oğlu Ali Bey'e Dagayyis ailesinden Muhammed Efendi'nin **kızını almıştı**. Muhammed Efendi, Yusuf Paşa'nın Hariciye vezirliği (Dışişleri Bakanı) ve Başvezirliğini (Başbakan) yapıyordu. Zira kendisi Fransızca başta olmak üzere bazı Avrupa dillerine aşina idi. 1801 yılında Trablusgarp Eyaleti ile Fransa arasında imzalanan antlaşmada da **önemli rol oynayan** Muhammed Efendi, antlaşma müzakerelerini Trablusgarp adına yürüten kişiydi (Bin İsmail, 1966: 95-96). Dagayyis ailesi aynı zamanda ticaretle de iştigal ediyordu. Ailenin İç Afrika ve Avrupa arasında bir ticaret ağı vardı (Hasan, 2001: 320).

Muhammed Dagayyis'in meşhur iki oğlu vardı: Hassûne ve Muhammed. Bunlardan Tacura medreselerinde eğitim gören Hassûne'yi⁶ babası, hem ailenin ticari işlerini yürütmesi hem de kültürünü artırması için 1813'te Avrupa'ya gönderdi (Coller, 2016: 98)⁷. Genç Hassûne de uzun yıllar Avrupa şehirlerinde dolaşarak hem kültürünü artırdı; hem de İngilizce, Fransızca gibi Avrupa dillerini öğrendi. Aynı zamanda modern batı düşüncesini tanıyıp Avrupa devletlerinin politik **örgütlenmeleri** ve diplomatik ilişkilerini de incelemişti. 1821-22 yıllarında meşhur İngiliz filozof Jeremy Bentham'la **görüşen Hassûne**, onun Trablusgarp'la ilgili fikirlerinin oluşmasını ve Trablusgarp'taki idari yapının tadili ve kötü yönetimin önlenmesi hususunda yazılar yazmasını sağladı (Hume, 1980: 311-322)⁸.

Memleketine döndüğünde babası vefat etmişti. Karamanlı Yusuf Paşa, hemen Hassûne'yi Hariciye vezirliğine atadı. Zira kız kardeşi paşanın oğlu ile evli olduğundan aileden biri sayılıyordu. Ayrıca Trablus'taki Fransız Konsolosu Rousseau'nun ifadelerine göre çok zeki ve münevver bir genç olarak bu işe en uygun kişiydi (Rossi, 1974: 338; Greenhow, 1835: 53, 55). Artık Trablusgarp adına yabancı devletlerle görüşmeler yapacak ve diplomatik ilişkiler kuracaktı (Feraud, 1994: 412). Fakat çok geçmeden 1825 yılında Trablus'taki İngiltere Konsolosu Henmer Warrington'la bir sıkıntı yaşadı. Sıkıntının sebebi bu tarihte Trablus'a gelen **İngiliz** subayı Gordon Laing'in İç Afrika keşif gezisinden dönerken öldürülmesiydi. Laing, Trablus'a geldiğinde İngiliz Konsolosu Warrington'un misafiri olmuş ve kısa bir süre sonra da konsolosun kızıyla evlenmişti. Fakat evlilik daha tamamlanmadan Trablus'un iç bölgelerine, keşif gezisine çıkan Laing'in, **dönüş yolunda** Timbüktü yakınlarında öldürüldüğü **haberi geldi**. Ayrıca Laing'in tuttuğu seyahat raporları da ortadan kaybolmuştu. Warrington suçu, Fransız Konsolosu Rousseau ve Yusuf Paşa'nın

6 Trablusgarp'taki yerel kullanımda isimler kısmen farklı telaffuz edilir. "Zeynep" "Zeynûbe", "Meryem" "Meryûme", "Ömer" "Ammûre" şeklinde telaffuz edildiği gibi "Hasan (ve Hüseyin)" ismi de "Hassûne" şeklinde söylenir.

7 Ian Coller, bu değerli makalesinde kısa bir biyografisini verdikten sonra Hassûne Efendi'nin Avrupa'daki faaliyetlerini; düşünce dünyasını ve "Yeni Osmanlıcılık" bağlamında 1830'ların Osmanlı modernleşmesine katkılarını incelemiştir.

8 Bentham'ın Trablusgarp (Libya) ve Yunanistan hakkında yazdığı yazıları Securities against Misrule and Other Constitutional Writings for Tripoli and Greece adlı eserde toplanmıştır.

veziri Hassûne Dagayyis'e attı. Ona göre, **Fransa Hükümeti, Afrika içlerindeki bu İngiliz keşiflerinden rahatsızdı. Rousseau da bu yüzden İngiliz kâşifleri engellemek istiyordu. Fakat neticede bunun önüne geçememiş; Laing keşfini tamamlamış ve dönüş yoluna çıkmıştı. Bu sefer Rousseau, Laing'in raporlarını ele geçirmek kastıyla arkadaşı Vezir Hassûne Dagayyis ile bir komplo hazırlayarak Laing'i ortadan kaldırmış ve notlarını ele geçirmişti** (Feraud, 1994: 418)⁹.

Bu süreçte cereyan eden hadiseler sebebiyle töhmet altında kalan Hassûne Efendi, bir Amerikan gemisine binerek Tunus'a kaçmak zorunda kaldı. Oradan da Fas'a geçti. Ardından konsolosu devletine **şikâyet** etmek için Londra'ya gitti. Fakat orada istediği neticeyi elde edemedi. Bu sırada Cezayir, Fransızlar tarafından işgal edilmiş (1830), siyasi arena hareketlenmişti. Hassûne Efendi, mevcut yeni durum çerçevesinde Müslümanlar için faydalı birtakım şeyler yapabileceğini düşündü. Ortaya koyduğu çaba onu Cezayirli Hamdan Hoca ile Avrupa'daki Osmanlı sefaretleri nezdinde devletin Garp Ocakları ve genel Avrupa politikasının aktörlerinden biri haline getirdi (Hasan, 2001: 331).

Babasının yerine Trablusgarp tahtına oturan (1832) Karamanlı Ali Bey ise payitahttan beylerbeylik tevcihi beklerken boş durmamış; bir taraftan isyancılarla uğraşırken diğer taraftan da kendisine destek bulmak için diplomatik girişimlerde bulunmuştu. Bu maksatla Avrupa'da bulunan kayınbiraderi Hassûne Dagayyis'in, direk hükümet merkezlerinde girişimde bulunarak olumlu neticeler almasını umuyordu. Ocak 1833'te payitahta bir mektup gönderen Londra Sefiri Namık Bey'in bildirdiğine göre Hassûne Dagayyis bir süredir Paris ve Londra hattında gidip gelmekteydi ve **İngilizce**-Fransızca gibi Avrupa dillerine aşina olduğu gibi Avrupa'daki siyasi durumdan da haberdardı.10 Namık Bey'in tahriratından anladığımızı göre Hassûne Efendi, İngiliz hükümeti nezdinde Trablus yoluyla Timbüktü'ye giden ve **dönüş yolunda öldürülen İngiliz seyyah Laing'in** katlinden sorumlu tutulmaktaydı ve hâlâ kendisini temize çıkarmaya çalışmakla meşguldü. Bir taraftan da boş durmayıp İngilizlerin Afrika ve özellikle Trablusgarp siyaseti hususunda Fransızca bir kitap yazmıştı. Kitabında **İngilizlerin**, Fransızların Cezayir'i işgal etmesine karşılık Afrika'da bir istinatgâh/sömürge edinmek niyetinde olduklarını; bunun için de gözlerini Trablusgarp'a diktiklerini ifade ediyordu. Namık Bey, Hassûne Efendi'nin bu fikirlerinden de etkilenerek Lord Palmerston'la yaptığı görüşmede diplomatik bir dille hem İngilizleri Mısır meselesinde Osmanlı saflarına çekmeye çalıştı; hem de onların Trablusgarp hususundaki niyetlerini öğrenmek istedi (BOA, HAT, 1248/1833: 46612-H). Paris'te bulunan Amedci Reşid Bey de payitahta gönderdiği tahriratında kendisi gibi Osmanlı sefirlerinin Avrupa'da bulunması ve sıhhatli bilgi temin edilmesi hasebiyle kamuoyunda Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya olan güvenin sarsılmaya başladığını ve gazetelerde Osmanlı

9 İşin aslı ise başka türlüydü. Laing, Tevarık Şeyhi Ahmado Lebide tarafından Timbüktü'ye 30 mil uzaklıkta öldürülmüş; Şeyh onun evraklarını hemen yakmış ve cesedini Timbüktü mezarlığına gömmüştü (Feraud, 1994: 418). Robert Greenhow da eserinde Laing meselesini uzun uzadıya anlatmıştır (Greenhow, 1835: 55-56).

10 Hassûne Efendi'nin Londra ve Paris'teki Osmanlı sefirleri üzerinde bıraktığı etki kalıcı olmuştur. Bir süre sonra Namık Paşa'nın yerine Londra Sefiri olan Nuri Bey, payitahta gönderdiği bir tahriratında Hassûne Efendi'nin merkezden gönderilecek emirname ve taltifatlar vasıtasıyla kendi yanında kalmasının sağlanmasını istemişti. Böylelikle onun dil bilmesinden ve politika becerisinden Osmanlı Devleti namına istifade etmek mümkün olacaktı. Hassûne Efendi ise o sırada Trablusgarp meselesinin bir an önce çözülmesini ve böylelikle memleketine dönebilmeyi istiyordu (BOA, HAT, 1250/1835: 46429-S, 1-2).

Devleti lehine yazıların arttığını belirttikten sonra o sırada Paris'te bulunan Hamdan Hoca ve Hassûne Dagayyis vesilesiyle Cezayir ve Trablus konularına değinmişti. Reşid Bey tahriratında, Hamdan Hoca'nın ulemadan çok akıllı ve bilgili bir kişi olduğunu ve Cezayir hususundaki düşüncelerini yakında yazılı olarak kendisine takdim edeceğini belirttikten sonra Hassûne Efendi'nin de kısa bir süre önce Londra'dan Paris'e geldiğini ve İngilizlerin Trablusgarp'a müdahalede bulunabileceklerinden bahsettiğini kaydetmişti. Hassûne Efendi'nin ifadelerine göre, İngilizlerin Trablusgarp'ta bulunan konsolosları çok tehlikeli bir adamdı ve şehir dışında bulunan isyancıların lideri Mehmed Bey'e yardım etmekteydi. Yine Hassûne Efendi Londra'da yaptığı görüşmelerde bu konsolosu (Warrington) hükümetine şikâyet etmişse de bir netice alamamıştı. İngiliz hükümeti kendilerinin Trablus meselesinde tarafsız ve konsoloslarının bu gibi hareketlerinden rahatsız olduklarını söyleyerek Hassûne Efendi'yi savuşturmuşlardı. Hassûne Efendi, Reşid Bey'e Yusuf Paşa'nın oğlu Ali Bey'in ahali tarafından sevildiğini ve kendisine beylerbeylik verilirse Trablusgarp'taki ihtilalin söneceğini söylemişse de Reşid Bey İstanbul'a gönderdiği mektubunda Hassûne Efendi'nin Ali Bey'in kayınbiraderi olması hasebiyle beylerbeylik hususunda söylediklerini pek sıhhatli bulmadığını ifade etmişti. Diğer taraftan İngiltere konsolosu hususunda söylediklerini dikkate almış ve bu adamın vazifesi haricinde işlere karışması dolayısıyla bu meselenin peşinin bırakılmaması gerektiğini payitahta bildirmişti (BOA, HAT, 1250/1834: 46419).

Karamanlı Ali Bey'e 1834'te beylerbeylik verildiğinde Namık Paşa, Trablusgarp Paşasının İngiltere Kralı tarafından tebrik edildiğini ve bu tebriğe karşı Ali Paşa'nın da bir teşekkür mektubu yazdığını ve mektubunda yine İngiltere konsolosundan şikâyetçi olup azlını istediğini belirtmişti. Bu tebrik ve teşekkür mektuplarının birer suretlerini Trablusgarp Valisi'nin kayınbiraderi Hassûne Dagayyis, Namık Paşa'ya sunmuş; o da bunları İstanbul'a göndermişti. Namık Paşa bu yazışmaları gönderirken Garp Ocakları hakkında bir değerlendirme de yapmıştı. Ona göre, Trablusgarp valilerinin Avrupa devletleriyle müstakil bir hükümet gibi bu şekilde kendi başına resmi yazışmalarda bulunması uygun değildi. Bu gibi davranışlar Ocakların payitahta bağlılıklarını zayıflatmakta ve bu da devletin hukukuna zarar vermekteydi. Ancak yine de buralardaki valileri Devlet-i Aliyye'nin bendeleri kabul etmek de elzemdi. Namık Paşa ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi karşısında Rusya'yla yaptığı antlaşmanın (Hünkâr İskeleyi Antlaşması-1833) feshedilmesi için payitahttaki İngiliz ve Fransız sefirlerinin çabalarının Londra'daki akislerini de bildirmişti. Londra'daki Rus sefiri İngiliz devlet adamlarıyla görüşüp sefirlerin bu gibi nahoş hareketlerden kaçınmaları gerektiğini ihtar etmiş ve İngiltere Dışişleri Bakanı da bu hususta kendi sefirlerine bir ihtar gönderdiklerini söyleyerek **Rus sefirini savmıştı** (BOA, HAT, t.y.: 46423).

Karamanlı Ali Paşa'nın başbakanlığı ve dışişleri bakanlığı Dagayyis ailesinin elindeydi. Hassûne Dagayyis, Avrupa'da kayınbiraderine destek bulmaya çalışırken kardeşi Muhammed Dagayyis de Ali Paşa'nın başbakanlığını yapıyordu (Rossi, 1974: 345).

Hassûne Efendi, Avrupa'da iken Cezayirli Hamdan Hoca'nın "el-Mir'ât" adlı eserini Arapçadan Fransızcaya çevirmişti. 1835'teki Osmanlı müdahalesinden sonra Hassûne

Efendi, Trablusgarp'a dönmedi. Eyaletten **çıkarılan** Karamanlı ailesiyle beraber Ali Paşa'nın damadı olan Hassûne Efendi'nin kardeşi Muhammed Dagayyis de İstanbul'a götürülmüştü. Kız kardeşleri de Ali Paşa'nın hanımıydı ve o da İstanbul'daydı (Rossi, 1974: 348; Feraud, 1994: 441). Hassûne Efendi de tabii olarak **İstanbul'a gitmeyi tercih etti**. Ocak 1836'da **İstanbul'da devletin çıkardığı "Takvim-i Vekayi" gazetesinde çalışmaya başladı. Gazetenin Fransızcasını** (Le Moniteur Ottoman) hazırlıyordu (Coller, 2016: 97). 1836'yı 1837'ye bağlayan kış aylarında burada vefat etti (Hasan, 2001: 321)11.

2.Hassûne Efendi'nin Garp Ocakları Islahatına Dair Önerileri

Hassûne Efendi, İngiltere'de kendini aklamaya çalışırken birden diplomatik manevraların ortasında kaldı. Başlarda memleketindeki istikrarsızlığın giderilmesini temin etmeye ve eniştesi olan Trablusgarp Valisi Karamanlı Ali Bey'e destek bulmaya çalışıyordu. Fakat bir süre sonra yabancı dil bilmesi ve Avrupa devletlerinin siyasi ahvaline aşina olması dolayısıyla Paris ve Londra'daki Osmanlı elçileri nezdinde devletin Garp Ocakları ve Avrupa politikasında danışmanlık pozisyonuna yükseldi. Londra'daki Osmanlı elçisi Namık Bey görüşlerinden istifade ettiği Hassûne Efendi'den Garp Ocaklarına dair bir lâyiha/rapor hazırlamasını istemişti. Bunun üzerine Hassûne Efendi, 1250/183412 yılında 8 sayfalık bir lâyiha hazırladı. Lâyiha'nın aslı Arapça idi ve payitahtta Türkçeye tercüme edilip Reisülküttâb'a sunuldu. Lâyiha, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda *Hatt-ı Hümayûn* fonunda, 831 numaralı dosyada 37520-B kayıt numarasıyla yer almaktadır.

Sosyal
Bilimler
Dergisi
Sayı:50

Hassûne Efendi, lâyihasına Arabistan ve Mısır'daki isyanların bastırılmamasında devletin ihmaline vurgu yaparak başlamış ve ardından Kavalalı Mehmed Ali Paşa meselesine geçmiştir. Ona göre Mehmed Ali Paşa'nın bu kadar güçlenmesinin sebebi ordusundaki Mağribî/Kuzey Afrikalı askerlerdir ve bunlar gerçekten iyi savaşçıdır. Eğer devlet, bölgede ıslahat yapıp düzeni sağlarsa bu unsurlardan istifade edebilir. Öncelikle asi Mehmed Ali Paşa'ya direnebilecek Mağrip'ten bir kuvvet ortaya çıkmış olur ve bu kuvvet merkezden asker gönderme ihtiyacını büyük ölçüde ortadan kaldırır. Aynı zamanda bu kuvvet, İslam Halifesi'nin ordusuna da güç katar ve devletin ihtiyacı olduğu alanlarda istihdam edilebilir. Böyle bir katılımın düşmanlara korku vereceği ise aşikârdır (*Lâyiha*, s.1).

Hassûne Efendi bu girizgâhtan sonra Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyaletleri ile ilgili bilgiler vermeye başlamıştır. Buna göre, Garp Ocaklarının o sırada toplam nüfusu 15 milyon civarındadır. Bu rakama Cezayir şehri ve kıyıları dâhil değildir, zira burası o sırada Fransızların işgali altındadır (*Lâyiha*, s.1).

Hassûne Efendi'nin iyimser ifadelerine göre Kuzey Afrika ahalisi kendilerine cüz'i bir

11 Burada vefat tarihi olarak 17 Aralık 1836 verilmiş; fakat 1836'nın sonuna bir soru işareti konulmuştur.

12 Lâyihada geçen ifadelerde Karamanlı Ali Bey'e henüz beylerbeylik verilmediği anlaşıldığından lâyiha'nın 1834 yılı içerisinde Karamanlı Ali Bey'in beylerbeyliğinden (Eylül 1834) önce yazıldığı söyleyebiliriz. Diğer taraftan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hâlâ isyan hâlinde gösterildiğine bakılarak lâyiha'nın 1833 başlarında yazılmış olabileceği de söylenebilir. Zira Mayıs 1833'te Kütahya Antlaşması imzalandıktan sonra Sultan II. Mahmud Kavalalı'yı affetmişti. Arşiv çalışanları belgenin tarihini 1250 (Mayıs 1834-Nisan 1835) olarak kaydetmiştir. Eğer belge tarihlenmesinde hata yoksa şöyle yorum yapabiliriz: Hassûne Efendi her ne kadar affedilmiş olsa da Kavalalı'yı siyasi emellerinden vazgeçmediği için asi olarak görmeye devam etmektedir.

iltifatla hemen Osmanlı Devleti'ne itaat etmeye hazırdır. İtaat temin edilince bu insanlardan düzenli birlikler oluşturmak ise çok kolaydır. Böylelikle zaten askeri yetersiz olan Fransızlar, işgal ettikleri topraklardan hızlıca çıkarılabilir. Devletin yapması gereken ahaliyle uyumlu idareciler tayin edip Mağrip ahalisini şeriata uygun olarak yönetmektir. Kur'an ve sünnetin dışında başka uygulamalara ahalinin tahammülü yoktur. Bunun yanı sıra bölgedeki âlimlere, hâkimlere, eşrafa hitaben yazılmış emirnamelerde ahalinin haklarına riayet edilmesi ve kendilerine zulmedilmemesi tavsiye edilmelidir. Sonra gönderilen bu emirnameler her tarafa ulaştırılıp, mescit ve camilere asılmalı ve halkın İslam Halifesi Osmanlı Padişahının ve onun atadığı valilerin emirlerine uyması sağlanmalıdır. Böylelikle umumi bir emniyet ve itaat ortamı oluşur ve ardından ahalden asker yazmaya geçilebilir. Ayrıca zenci kölelerden bir kısmı nakliye masrafları devlet tarafından karşılanıp İstanbul'a gönderilir ve orada üç sene hizmet ettikten sonra azat olunmaları kuralı getirilirse bundan da çok istifade olunur (*Lâyiha*, s.1-2).

Hassûne Efendi'nin çözüm önerilerinin merkezinde Tunus Eyaleti bulunmaktadır. Çünkü teklif ettiği projenin gerçekleşmesi Tunus'un finansörlüğüne bağlıdır. Zira maddi zenginlik ve donanma açısından bu eyalet diğerlerine fâiktir. Mesela Tunus'un yıllık geliri 50 milyon İstanbul kuruşudur. 10 bin mürettep askeri vardır ve her geçen gün donanmasını yeni gemiler yaptırarak geliştirmektedir. Trablusgarp ise bu projenin yürütme aşamasında öne çıkar. Hassûne Efendi bu kısımda "Tunus Valisi'ne Devlet-i Aliyye tarafından teminat verilmeli ve Fransızlar ile Kavalalı Mehmed Ali'ye karşı himaye edileceği kendisine bildirilmelidir" demektedir. Zira ne kadar zengin olursa olsun Tunus'un Kavalalı'ya direnecek gücü yoktur. Devlet-i Aliyye'ye istinat etmek zorundadır. Böylelikle itaat altına alınan Tunus Valisi'nden en az 4 korvet, 6 brik ve 10 yük gemisini hazırda bekletmesi ve gemilerin sevk ve idaresini devletin atayacağı bir görevlinin kontrolüne vermesi istenmelidir. Atanan görevli ise payitahta yakınlığı göz önüne alınarak Trablusgarp'ta ikamet etmeli ve gemilerin sevk ve idaresini buradan yürütmelidir (*Lâyiha*, s. 2).

Cezayir konusuna gelince; Hassûne Efendi'nin önerileri bölgedeki Türkler, Araplar ve Berberilerin ittifak etmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Öncelikle Türklere değinen Hassûne Efendi, bu unsuru planının merkezine almıştır. Buna göre Fransızların Cezayir şehrini işgalinden sonra yapılan zulümlerden usanıp Muasker, Müstaganem ve Tilimsan gibi şehirlere dağılan Türklerin bir araya getirilip direniş merkezi olan Kostantine'deki Ahmed Bey'in emri altına girmeleri gerekmektedir. Zira Cezayir Türkleri uzun yıllardır ahali ile ülfetleri olduğundan ve bölge halkının dilini ve adetlerini iyi bildiğinden halkı, Konstantin Beyi nezdinde Devlet-i Aliyye saflarına katılmaya ikna edebilir. Hassûne Efendi'nin verdiği bilgiye göre o sıralarda Ahmed Bey'in 30 binden fazla askeri bulunmakta ve bu sebeple Fransızlar kendisinden çekinmekteydi. Türklerden ve yerli halktan yeni askerlerin Ahmed Bey'in saflarına katılması Fransızları daha da kötü bir duruma düşürecekti. Bunun için derhal Ahmed Bey'e Devlet-i Aliyye tarafından tahrirat gönderilip kendisine açık destek verildiği gösterilmeli; sancakbeyliği tasdik edilmelidir. Ayrıca Zuvâve Berberilerinden 20-30 bin asker toplanıp Ahmed Bey'in saflarına katılması emredilmelidir. Bu askerler gerekirse Tunus ve Trablus'a gönderilip devletin istediği yerlerde de istihdam edilebilir. Hassûne Efendi burada Zuvâve tabir edilen Berberilerin Arapça bilmediğini, kendi

dillerinde konuştuklarını ve daha çok dağlık yerlerde ikamet ettiklerini belirttikten sonra İslam dinine çok bağlı olan bu cesur insanların Fransızlarla asla işbirliği yapmayacağını ve onların karşısına bir set gibi çıkacaklarını da vurgulamıştır. Hassûne Efendi, layihasının bu kısmında cengâverlik açısından Çerkezlerle benzettiği Zuvâve Berberileri hakkındaki yanlış bir bilgiyi de tashih etmiştir. Fransızlar, bu unsurdan fevkalade çekindiklerinden işgalin hemen ardından hile ve desise ile bazı hâin Berberileri kendi saflarına çekip Hristiyanlaştırmış ve bunlara Zuvâve demişti. Bu yolla Zuvâve denilen cesur ve dindar kabilelerin bile insaf ve adaletlerinden dolayı kendi saflarına katıldığını; diğer unsurların hiç direnmemeleri gerektiğini ima ediyorlardı. Ama aslında Zuvâve Berberileri Fransızlara tabi olmamışlardı (*Lâyiha*, s. 2-3).

Tekrar konuya dönen Hassûne Efendi, Kostantine Beyi Ahmed'in deniz kıyısıyla irtibatı olmadığından ürettiği malı satıp ticaret yapamadığını ve bu yüzden sıkıntı çektiğini vurgulayarak devletin derhal duruma müdahale ederek Ahmed Bey için Tunus üzerinden Akdeniz'e bir kapı açması gerektiğini belirtmiştir. Eğer böyle bir yol açılırsa Ahmed Bey mum, yapağı, inek derisi gibi mallarını Tunus'a getirip satabilir ve devlet de bu ticaretten vergi almazsa direnişi desteklemiş olurdu (*Lâyiha*, s. 3).

Hassûne Efendi, Cezayir ve Tunus'ta yapılacak düzenlemeleri bu şekilde sıraladıktan sonra memleketiyle ilgili hususlara geçmiştir. Ona göre Karamanlı Yusuf Paşa (1795-1832) kötü yönetimiyle Trablusgarp Eyaleti'ni zor duruma sokmuş ve ahalinin isyan etmesine sebep olmuştur. Fakat yerine geçen oğlu Ali Bey (Hassûne Efendi'nin eniştesi) devlete sadık ve itimat edilen bir idareci olduğundan ahali kendisine destek vermiş ve bu yolla uzun zamandır kendisini muhasara eden isyancılara direnebilmiştir. İsyancıların başı Mehmed Bey ise Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın adamıdır. Bu sebeple Mehmed Bey'in başarılı olması demek Trablusgarp Eyaleti'nin Kavalalı'nın eline geçmesi demektir. Bunun için vakit geçirmeden Ali Bey'in valiliği onaylanmalı ve asi Mehmed Ali'nin ölü kesilmelidir (*Lâyiha*, s. 3).

Diğer taraftan Trablusgarp Ocağının ne kadar güçsüz ve fakir bir eyalet olduğuna değinen Hassûne Efendi, eyaletin iktisadi yapısına dair de bazı bilgiler vermiştir. Buna göre, Trablusgarp ahalsinin geçimi büyük ölçüde ticarete kısmen de ziraata bağlıdır. Bölgeden geçen kervanlar ile Sudan taraflarından gelen kabileler çok önemlidir. Ticaretle uğraşan ahali, Sudan'ın en uzak bölgelerine, Şam ve Yemen taraflarına kadar giderek mal alım satımıyla işgal eder. Ziraatla uğraşan ahali ise yağmurların düzensizliği sebebiyle çok yetersiz de olsa ara ara memleket dâhilinden elde edilen tarım ürünleriyle geçinmek zorundadır. Eyalet idarecileri de etrafa vergi memurları ve 4000 kadar asker göndererek ziraat ve ticaretten elde edilen bu gelirden pay alır. Fakat memleket dâhilinde isyan ve ihtilal hâkim olduğunda bu gelirleri tahsil etmek mümkün değildir. Şimdi böyle bir durum yaşanmaktadır ve ahalinin bütün geçim kapıları kapandığı için hem ahali hem de eyalet hazinesi iflas etmiştir. Hassûne Efendi, Karamanlı Ali Bey'in payitaht tarafından tanınmasıyla işlerin yoluna gireceği kanaatindeydi. Bu minvalde Trablusgarp ahalsinin Devlet-i Aliyye'ye ne kadar bağlı olduğunu ispat etmek ve bu bağlılık göz önünde bulundurularak devletin desteğini almak için bazı bilgiler vermiştir. Mesela, Sultan

I. Abdülhamid zamanında (1774-1789) Rusya ile olan savaşta ve Sultan II. Mahmud zamanındaki (1808-1839) Urin (Navarin?) Muharebesi'nde Trablusgarp gemileri, Osmanlı donanmasına katılıp çok yararlık göstermiş; hatta bu savaşlarda çok sayıda Trablusgarp gemisi zarar görmüştür. Şimdi böyle bir halkın üzerine Ali Bey vali olarak atanırsa hem ahali ihya olacak hem de yolların emniyeti sağlanınca ticaret ve ziraat tekrar canlanacaktır. Hassûne Efendi ticaret ve ziraatla beraber eyaletin asayiş ve huzuru temin edilirse bunun, Avrupa dillerinde kullanılan şekliyle "sivilizasyon" demek olacağını söylemektedir. Bir anlamda medeniyet terakkî edecek demektir. Böylelikle Trablusgarp Ocağı'nın şanı artacak ve bir daha Avrupa devletleri buraya saldırmaya cesaret edemeyecektir. Ayrıca Ocak güçlenince devlet buradan menfaat temin edebilecek ve Mısır tarafındaki asi Mehmed Ali de tehdit olmaktan çıkacaktır. Bunun nasıl gerçekleşeceği zımında ise Hassûne Efendi, Bingazi ve çevresindeki ahaliden bahsetmiştir. Ona göre bunlar iyi binici, cesur asker ve devlete tam bağlı insanlardır. Devlet bunları göreve çağırdığında hemen itaat edip Allah'ın yardımıyla asi Mehmed Ali'nin hakkından gelirler. Zira burada yaşayan halk, Mehmed Ali'nin yağmacılığından ve tasallutundan bıkmıştır. Sadece bunların başlarına geçecek bir komutan ve onları yönlendirecek bir rehber ihtiyaçları var. Bir de savaş için kendilerine erzak, mühimmat ve elbise tedarik edilmesi gerekmektedir (*Lâyihâ*, s. 4-5).

Tekrar Cezayir mevzusuna dönen Hassûne Efendi, bölgenin Hindistan toprakları gibi çok mümbit ve mahsuldar olduğundan bahsederek Fransızların buradan çıkmaya niyetleri olmadığını belirtmiştir. Aynı gayeyle Devlet-i Aliyye gerekli tedbirleri alıp Fransızları buradan defederse Cezayir'den çokça istifade edebilir. Zira Fransızlar işgal için geldiklerinde yağmaladıkları emlak ve eşyadan ayrı olarak Cezayir hazinesinde 280 milyon kuruş bulmuştur. Bu da Cezayir'in ne kadar zengin bir eyalet olduğunu gösteren delildir. Fakat burada yapılacak düzenlemeler Hassûne Efendi'ye göre eskisinden farklı olmalı "kanun-icedit"e göre iş tutulmalı; yeni usullere göre asker yetiştirilmesi ve düşmanlara karşı gerekli savunma tedbirlerinin alınması hususları Padişah tarafından buraya atanacak valiye ihtar edilmelidir (*Lâyihâ*, s. 5).

Sonuç olarak Hassûne Efendi'ye göre, Garp Ocaklarında yapılacak ıslahatla devlet iki hususta menfaat temin etmiş olacaktır. Bu menfaatlerin biri hemen diğeri ise zaman içerisinde elde edilecektir. İlk olarak hazineden para harcamadan ve payitahttan asker göndermeden bu bölgeden toplanan askerle asi Kavalalı Mehmed Ali'nin üzerine gidilip askeri mağlup edilecek ve devlet büyük bir beladan kurtulacaktır. İkinci olarak ise Mağrip'ten/ Kuzey Afrika'dan hâsıl olacak bu ordu, devlete güç verdiği gibi düşmanlarına da korku salacak; aynı zamanda Müslümanların birleşmesine vesile olacaktır. Eğer Garp Ocakları kendi haline bırakılır ve gerekli ıslahat yapılmazsa her bir Ocak kendi başının çaresine bakmaya çalışacak ve maazallah bu sırada asi Mehmed Ali'nin kuvveti artıp Suriye'den sonra Garp Ocakları'na da tasallut edecektir. Fransızlar da bu sırada Kostantiniye Bey'i ve diğer muhaliflerini bertaraf edip İngilizlerin kendilerini kovmalarına fırsat vermeden Mehmed Ali'yle ittifak edecek ve onun Trablusgarp taraflarına gelmesine ve kendilerine destek olmasına çalışacaklardır. Zaten Trablusgarp'ın durumu içler acısıdır. Bu durumda kaldığı müddetçe Mehmed Ali'nin burayı ele geçirmesi ve ardından Tunus'a sarkması hiç de ihtimal dışı değildir. Hassûne Efendi'nin ifadelerine göre askeri ve hazinesi bol olmasına

rağmen Tunus Valisi, Fransızlardan ölesiye korkmaktadır. Bunun için Fransızlar ne derse onu yapmaktan çekilmeyecektir. Delil olarak Tunus Valisi'nin Fransızların isteği üzerine Kostantinlilerin Tunus'tan silah ve mühimmat alımını yasaklaması yeterlidir (*Lâyiha*, s. 6-7).

Hassûne Efendi, Mehmed Ali Paşa'nın Fransızlarla müttefik olarak hareket edeceğini belirttiikten sonra bölgedeki Müslüman ahalinin kendisini benimsemesi için şöyle bir hileye başvuracağını da vurgulamıştır. Mehmed Ali, Trablusgarp'ı ele geçirdikten sonra Tunus Valisi, Fransızların emrine uyarak ona mukavemet etmeyecektir. Bu sırada dört yıldır Fransızlara karşı cihat eden ve her şeyini kaybeden Müslüman ahali, Mehmed Ali'nin kendisini kurtarıcı gibi göstermesi ve Müslüman halkın hamiliğine soyunmasıyla itaat altına alınacak ve böylelikle Mehmed Ali'yle güç birliği eden Fransızları, İngilizler istese bile bölgeden çıkaramayacaktır. Neticede Garp Ocaklarının Osmanlı Devleti'yle olan bağı tamamen koparılmış olacaktır (*Lâyiha*, s. 7-8).

3. Sonuç Yerine

Layihadaki tespit ve tekliflerin payitaht tarafından ne kadar dikkate aldığı hususunda net bir bilgi verilemezse de önce Karamanlı Ali Bey'e beylerbeyilik verilmesi (1834), ardından düzen sağlanamayınca Trablusgarp'a müdahale edilmesi (1835) ve sonrasında Tunus Valisi'nin taltif edilerek Devlet-i Aliyye saflarına çekilmeye çalışılması süreci bir anlamda bu tekliflerin hayata geçirilmeye çalışıldığını da ihsas ettirmektedir. Fakat maalesef ne Trablusgarp'ta ahalinin tam itaati sağlanabilmiş ne de Tunus Valisi, tam olarak Osmanlı saflarına çekilebilmiştir. Trablusgarp'ta kısmen merkezden gönderilen idarecilerin beceriksizliği kısmen de ahalinin gönderilen valilerle imtizaçsızlığı sebebiyle oluşan isyanlar uzun bir süre (1858'e kadar) bastırılmamıştır. Tunus Valisi de Osmanlı Devleti'ne itaat ediyor görünmekle beraber yakın tehdit olarak algıladığı Fransızların icbarlarına teslim olmuş ve Osmanlı donanmasının 1835 müdahalesinden sonra Trablusgarp'tan Tunus'a geçmesine müsaade etmemiştir. Böylelikle Garp Ocaklarını kurtarma ve burada yeni bir düzen tesis etme projesi başarısız olmuş; sadece Trablusgarp'ın kontrol altına alınmasıyla yetinilmiştir. Cezayir işgali kalıcı hâle dönüşmüş; Tunus resmen Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürüyor görünse de (mümtaz eyalet) adım adım Fransızların kontrolü altına girmeye başlamış ve 1881'de himaye adı altında Fransız sömürgeleri arasındaki yerini almıştır.

4. Lâyiha Metni

Bi-mennihî teâlâ

Hazret-i hâk-i pâ-yi riyâset-penahîye arîza-i çâkerleridir.

[s.1]Maslahat-ı mahsûsası zımında İngiltere'de mevcûd bulunan hâlâ Trablusgarb Vâlîsi'nin kaynı es-Seyyid Hassuna ed-Dıgıssi Efendi kullarının Cezâyir ve Tunus ve Trablus hükûmâtına dâir Arabiyyü'l-ibâre kaleme aldığı lâyihanın aynı tercemesidir:

Devlet-i Aliyye-i ebediyyü'd-devâmın el-hâletü hâzihî Arabistan hıttasında mâlik olduğu memâlikte derkâr olan kuvvet ve nüfûzu haysiyetiyle ve işbu memâlikte mevcûd bulunan mikdâr-ı nüfûsun makdereti cihetiyle bağı u tuğyân eden Mehmed Ali'nin bağı u isyânına karşı mukâvemet etmeğe kudret ve haysiyeti derkâr ve hakkından gelmeğe iktidârı âşikâr iken Devlet-i Aliyye bu bâbda fi'l-hakîka ihmâl ve gaflet buyurduğu vâki'dir. Mehmed Ali'nin bu derece istihsâl etmiş olduğu kuvvet ve makdereti ise ol nevâhînin mağribî askerine mâlik olduğundan neş'et etmiştir. Eğerçi Devlet-i Aliyye bu tarafların nizâm ve intizâmına takayyüd ve intibâh eylese ol vakt devlet-i müşârün-ileyhâya bî-hesâb ve kıyâs menâfi' hâsıl olup işbu menâfi'in ehemm ve elzemi şu iki menfa'at olmuş olur ki evvelkisi bâğî-i merkûm için müdâfa'a ve mukâvemet etmeğe mütehasıs kuvvet ve makderet peydâ etmiş olur. İkincisi halife-i İslâm'ı hıfz u hırâset etmeğe asker tanzîm olunmuş olarak tûl ü dirâz tafsîle muhtâc esbâbdan derûn-ı a'dâya havf u haşyet ilkâ etmeğe mûcib olacağı derkârdır. Mahsûl-i kelâm sâlifü'z-zikr memâlik dediğimiz ancak Cezâyir ve Trablus ve Tunus Ocakları olup aded-i sekeneşi takrîben on beş milyon nüfûsa bâliğ olan mikdâr-ı mezkûrdan sevâhilin aded-i nüfûsu ve şehir-i Cezâyir'in fakat sekeneşi müstesnadırlar. Zirâ bu mahâl Francalının yedindedir ve eğerçi ber-vech-i meşrûh Devlet-i Aliyye ol taraflara cüz'î îmâle-i efkâr buyurarak asâkir-i muntazama peydâ edecek olduğu sûrette ol nevâhînin cemî' halkı devlet-i müşârün-ileyhânın taht-ı itâ'atinde sâbit ve ber-karâr olacakları ve hâlâ evâmîr-i (?) aliyye ve imdâdlarına muntazır olmaları cihetiyle ol vakt Francalının Cezâyir sevâhilinde mevcûd bulunan kuvvetine noksân târî olarak suhûlet-i hâl ile ol mevzî'den Francalı tard u teb'îd olunacağı derkârdır. Bilâd-ı mezkûrenin buldukları keyfiyet ve hâllerine nazaran imdi işbu memâlikte bulunan ümerâyâ hitâben zîr-i idârelerinde olan halkın hüsn-i hâllerini mûcib olur bir idâre ile memleket idâre üzere olması ve ancak şer'-i şerîfin ahkâmı ve sünen-i seniyye-i Muhammediye'nin icrâsından diğere nesneye sarf-ı efkâr olunmamasını şâmil vesâyâyı hâvî evâmîr-i celîle ısdârından mâ'adâ bilâd-ı mezkûrede kâin erbâb-ı ulûm ve hükkâma ve a'yân-ı beldeye hitâben bi'l-cümle ibâdullâhın maslahatlarına hakkâniyet üzere rü'yet olunmasını muhtevî evâmîr-i şerîfe ve kezâlik âmme-i nâsa tergîb ve terhîb zımnında îrâd-ı delâil-i Kur'âniye ve ehâdis-i şerîfe-i nebeviyeyi müstemil hitâben emir-nâmeler ısdâr olunup işbu evâmîr dahi ba'îd ve karîb her bir tarafta şüyû' bulup cümlelerin ma'lûmu olmak için bilâd-ı mezkûrenin mesâcid ve cevâmî'-i şerîfesi ebvâbına ta'lîk olunması ve bilâd-ı mezkûre müdürleri taraflarından nizâma yazmak zımnında asker mutâlebe olması ve kezâlik Dersa'âdet'e nakl ve irsâl-birle asker yapmak için değere kıymet ve bahâlarıyla zenci köleler satın alınıp devlet-i müşârün-ileyhâ tarafından bahâları [s.2] edâ olunarak mezkûr kölelerin üç sene hizmetlerinden sonra fakat âzâd olmalarını kendilere şart olunması ve hâssaten Tunus Vâlîsi'nin ekalli dört aded korvet ve altı aded brîk ve on aded hamûle sefinelerini şâmil bir kuvvet-i bahriyyeyi dâimü'l-evkât mevcûd eylemesini vâlî-i müşârün-ileyhe tenbîh olunması ve işbu kuvve-i bahriye Devlet-i Aliyye tarafından bir müvekkelin hükm ü nüfûzu tahtında olmak ve Trablus beldesi âsitâne-i aliyyeye diğerelerinden kurb-i mesâfesi cihetiyle müvekkel-i mezkûr Trablus'ta ikâmete me'mûr olması ve Tunus Vâlîsi'nin menâfi' ve mahsûlü hayliden hayli olmağla sikâttan nakl olunduğuna göre el-yevm senevî elli milyon âsitâne kuruşu vâridâtı olduğu ve on bin müretteb ve muvazzaf askeri olup limanlarında harbiye sefineleri mevcûd bulunup ve işbu sene Marsilya'da üç aded korvet sefineleri yaptırıp herbirinin

kıymeti bir buçuk milyon kuruşa bâliğ olup cümlesinin bahâsını pîşîn olarak vâlî-i müşârün-ileyh edâ etmiştir ve ma'mûr bir hazînesi olup darb-hânesinden beher yevm hazînesine kırk bin kuruş vaz' olunmakta olduğu ve işbu kuvvet ve askerini Devlet-i Aliyye'nin hizmetine tahsîs edeceği sûrette kendisine bir zarar ve ziyan terettüb etmeyerek ol vakt ancak kendi menfa'at ve hırâsetine mûcib bir keyfiyet olur zirâ derkâr olan kuvvetine karşı Mehmed Ali gibi bir düşman zabtını merâm eyleyeceği hâlde kendisini hıfz u hırâset zımnında müdâfaaya kudret ve tahammülü olmayıp lâkin Devlet-i Aliyye-i ebediyyü'd-devâme iltisâk ve inzimâmı sûretinde kendisini himâyet-birle devlet-i müşârün-ileyhâya şer'an edâsı lâzım gelen nesneyi edâ edeceği ve Devlet-i Aliyye hîn-i hâcette Tunus Vâlisî'ne haber-birle lâzım olan hizmeti kendüye bâ-defter-i masrûfât rü'yet ettirip hizmet tekmîlinde eğerçi vâlî-i müşârün-ileyh masârîf defteri mücebince kendüye te'diye olunmasını mutâlebe eder ise ol vakt cemî' sarf etmiş olduğu mikdâr-ı meblağın verilmesi ve düvel-i Nasarâ tarafından vâlî-i müşârün-ileyhe sû-i kâd olunmak ve gerek Mehmed Ali ve emsâllerinin ta'addîsinden havf u hırâsını mûcib olacak her bir gûne ahvâlde devlet-i müşârün-ileyhâ tarafından te'mîni husûsuna tekeffül olunması ve'l-hâletü hâzihî Francalı Cezâyir'i istîlâdan beri Garb Ocakları taraflarında perâkende ve perîşân olan Türk ahâlîsinden olup el-yevm Francalının zulm ü ta'addîsinden Muasker ve Müsteganem ve Tilimsan nâm beldelere ve havâlilerine varıp melce' ve melâz ittihâz eden bu misilli kesân Arab lisânını bilip ve urbân ile muâşeret ve muhâlataları ve onlar ile ülfet ve mu'âmele usûlünü bildiklerinden imdi ol mahâlde Devlet-i Aliyye hizmetinde istihdâm olunmak için eşhâs-ı merkûmenin cümlesini etrâf ve eknâftan cem' ü celb etmek zımnında Kostantiniye Beyi Ahmed Bey'e tenbîh buyrulması ve mîr-i mûmâ-ileyhin Devlet-i Aliyye'ye intisâbı ecilinden mevcûd bulunduğu etrâf ve kabâil-i urbân külliyyen kendüye fermân-ber ve münkâd olup hâlâ ma'iyet ve hizmetinde otuz bin askerden ziyâde asker olmak mülâbesesiyle Francalının efkâr ve endîşelerine halecân ve hayret-res olduğu vâki'dir ve mîr-i mûmâ-ileyhin işbu cezm ü himmetini müzdâd ederek kuvvetü'z-zahr olacak tahrîrât Devlet-i Aliyye tarafından irsâl buyrulması ve Devlet-i Aliyye hizmetinde [s.3] istihdâm olunmak zımnında Zuvâve nâm Berberiyeye tâifesinden dahi yirmi otuz bin mikdârı asker tahrîri mîr-i mûmâ-ileyhe iş'âr olunup işbu asker-i mezbûr ba'de>t-tahrîr Tunus'a ve Trablus'a gönderilerek Devlet-i Aliyye'nin istediği mâhâlde nakl olunması ve işbu Zuvâve nâm tâife Berberiyeye tâifesi olup lisânları aslâ Arabî olmayıp kendülere mahsûs bir lisân olup dağlarda sâkin diyânet-i Muhammediye'ye gâyetü'l-gâye murtabıt ve mütemessik olarak Efrenc tâifesiyle kat'an ülfet ve muhâlata etmeyip kuvvet ve cür'et ashâbı olup düşman ile muhârebe ve sebâtta Çerkez ahâlîsine müşâbeheleri derkâr ve işbu Zuvâve ahâlîsinin batş ve ahvâl-i mezkûrelerini Francalı tahkîk etmiş olduğundan kabîle-i mezkûreden ibâret sahârî ve cibâl ahâlîsini kendüye celb ile güyâ sâhib-i hakkâniyet ve insâf olduğuna bir vesîle ittihâz etmek zımnında Cezâyir'de kâin bazı münâfikîn evlâd-ı ahâlî Francalının âyin ve i'tikâd-ı bâtilına mürtedd olarak tecemmu' etmiş bir takım bu misilli tanassur edenleri Francalı hile ve desîsesinden nâşî bunlara Zuvâve askeri ta'bîr ve telkîb edip herkes dahi işte Francalının kemâl-i insâf ve ma'deletinden dolayı Zuvâve tâifesi misilli bir tâife ona tebe'iyet etti demekliği ihrâz zımnında bu gûne mekr ü âle sülûk etmiştir kaldı ki el-hâletü hâzihî Kostantiniye Beyi Ahmed Bey sevâhil-i bahrde kâin alâik ve muhâlataattan memnû' olarak kendi başına olduğu mahâlde metruk kalıp arâzîsinin mahsûlünü fûruht ve ticâret etmekten külliyyen mahrûm

kalmış olmağla imdi Devlet-i Aliyye kendisini bu yüzden kayırmak zımnında Tunus'a bir tarîk feth ve tervîc ederek mîr-i mûmâ-ileyhin Tunus beldesine fûruht için irsâl edeceği mum ve yapağı ve cild-i bakar makûlesi cemî' havâyic-i ticâretten öşr ve bac ve gümrük misilli nesnelere cümlesini Devlet-i Aliyye afv edeceği sûrette mûmâ-ileyhe i'âne-i külliyye olmuş olacağı derkârdır kaldı ki Trablus Vâlîsi'nin pederi müsrif ve umûr-ı belde sû-i tedbîr ile tasarrufu münâsebetiyle Trablus ahâlîsinin ticâretleri ve emr-i zirâ'at ve hırâsetleri mu'attal kalmış olduğundan mâ'adâ derûn-ı memlekette üç sene müddete karîb mütemâdiyen vâki' olan ihtilâl ve fetret bir kat dahi ahâlîye mûcib-i za'fiyet olmuş olduğundan nâşî şimdilik mezkûr Trablus Vâlîsi'nin hâli Allâh'ın inâyetiyle ahâlî-i beldenin i'âne ve mededine münhasır kalmış olup fi'l-hakîka muahharan tahaddüs eden fitne ve fesâd hengâmında ahâlî-i mezkûre vâlî müşârûn-ileyhi belde muhâsara eylediği esnâda müşârûn-ileyhin hulûs-ı niyyeti ve Devlet-i Aliyye'ye fermân-ber olarak ez-dil ü cân hizmet edegeldiği ahâlî-i mezkûrenin musammem ve ma'lûmları olmuş olduğundan nâşî müşârûn-ileyh şedâid-i muhâsaraya tâb-âver-i mukâvemet ve musâberet ederek müşârûn-ileyhi terk etmemişlerdir kaldı ki ol mâhâlde vâdî-i bağı u tuğyâna sülûk eden mahzâ Mehmed Ali Paşa'nın tarafgiri ve kendi adamı bulunan Mehmed Bey'dir ki eğerçi ahâlî-i mezbûrenin üzerine tagallüb edip ser-gerde olacağı hâlde ol vakt ahâlî yed-i cevrenden ne müşâhede edecekleri kendilerinin ma'lûmudur bula ki merkûmu [s.4] Hakk Teâlâ hazretleri merâmına nâil etmeğe ve Trablus Ocağı ise an-asl za'ifu'l-hâl olarak menâfi' ve medhûlü ancak ol taraftan güzêrân eden kervânlar ile Sudan tâifesi kavâfil ve mürûrlarına ve gerek emtârın fart ile sukût ettiği senelerde hâsıl olan menâfi' ve medhûle mevkûf olup zirâ Trablus arâzîlerinde asla enhâr-ı câriye ve maâdin misilli mûcib-i fevâid olur nesnelere mefkûd olup ve hükûmet-i mezkûrenin kavânîn ve nizâmât-ı dâhiliye ve hâriciyesini sebt ü tescîl eden defâtir-i kadîmesinde cibâyât ve a'sârın cem' u tahsîli için Trablus etrâfında geşt ü güzâr ile re'âyâ ve berâyâyı hırâset ve te'mîn etmek zımnında dört bin müretteb askeri mevcûd buluna geldiğinden hakîkat-i hâli bundan münfehim olur ki ancak ahâlîsi ashâb-ı hîrfet ve rençber ve tüccâr makûleleri olup Sudan arâzîsinin nihâyetlerine kadar ve Şam ve Yemen beldelerine ticâret etmek zımnında metâ'larıyla sefer edip istihsâl-i emr-i ma'âş etmek mu'tâdları olduğu ve Devlet-i Aliyye'ye kemâl-i irtibât-ı derûnîleri olup ve devlet-i müşârûn-ileyhâya olan meyl ü taviyyetlerini müş'ir cennet-mekan Sultân Abdülhamid Hân Efendimizin ahd-i saltanatlarında Rusya ile vâki' olan muhârebe-i bahriyede ittikâ-yı zimmet-i sadâkatkârî ve gerek hâlê erîke-pîrâ-yı hilâfet-i uzma olan şevketli Sultân Mahmud Han Efendimizin ahd-i humâyûnlarında Urin (Navarin?) Muhârebesi'nde ilk evvel Trablus sefineleri muhterik olarak askeri deryâyâ üftâde ve perîşân oldukları cihetleri Devlet-i Aliyye'ye sadâkatkâr olduklarına delil-i kâfidir imdi bu misilli bir tâifenin üzerinde adâlet-kâr ve rıfk u mülâyemet-şinâs bir vâlî mevcûd bulunarak emr-i ma'rûf ve adâlet usûlüyle hükûmet-güzâr olduğu hâlde ahâlî ihyâ ve müsta'iddü'l-hâl kılınacağı ve turuk ve mesâlike emniyet istihsâl olunmuş olacağı ve gerek emr-i ticâret ve zirâ'ate vefret ve mebzûliyet ve gerek hıref ve sanâyi'in revâc bulacağı derkâr olmağla imdi işbu ânîfü'z-zikr mâddeteyn-i mezkûreteyn memâlik ve mahallin sebeb-i temevvül ve gınâsı olduğu mevâdd-ı ma'lûmedendir ve bu sûrette bilâd-ı vegâ (?) hıfz u hırâset üzere olarak nizâm askeri ve sūfün-i harbiye tertîb ve tahsîs olunacağı ve l-hâsıl işbu ta'dâd olan mevâdd-ı ma'mûriyet ve âbâdânî mâdde-i hazariyet ve muvâneset lafzından ibâret olan lisân-ı Avrupa'da

sivilizasyon mâddesini istihsâl demek olur esbâb-ı mezkûr-ı hayriyyenin hîn-i istihsâlinde Trablus Ocağı'na haysiyet ve şâmî mücib olmağa fimâ-ba'd düvel-i efrenkiye taraflarından ta'addî ve sû-i kasd olunmağa bir kimesne tarafından mücâseret olunamayacağı nümüv-dârdır bu takdîrde Trablus Ocağı'nın bulunduğu vaz' u hâle nazaran her hâlde nasîr ve yâvere muhtâc olduğu tebeyyün edip ancak yâveri olan Hakk Teâlâ'nın avn ü inâyeti zuhûruyla Devlet-i Aliyye'nin hırâset ve himâyetine ocağ-ı mezbûr bu def'a mazhar olmasında Hakk sübhânehu ve teâlâyâ teşekkür ile mücib-i iftihâr ve mübâhâtımız olmuştur ve amma mu'îni olacak mâdde-i müstakille ancak nükûd-ı mâliyenin bulunmasına mevkûf bir mâdde olup [s.5] hâlbuki nefis-i Trablus hükûmetinden tahsîl olunması mukarrer olan menâfi'î hâsıl edeceğinden mâ'adâ bu bâbda Devlet-i Aliyye tarafından rızâ-yı tammını istihsâl etmeğe bâdî olarak Trablus'a hem-civâr bulunup izâlesi hacc-ı ekber mesâbesinde olan Mehmed Ali makûlesi süfehânın hakkından gelmeye esbâb-ı müstakille-i kâfiye hâsıl edeceği nümüv-dârdır ve bu misilli bâğînin hakkından avn-i Bârî ile gelmek şundan istidlâl ve muhakkak olabilir ki Trablusgarb'ın taraf-ı şarkisinde kâin Beni Gazi ile nevâhîleri mevâzi'de kesîrül-aded olan nüfûs ve ahâlîsinin rükûb ve nüzûlde be-gâyet mahâret ve şetâretleri olup ashâb-ı zühd ü takvâ ve ehl-i nahvet ve hamiyet ve tüvân-ger tâifeler olarak halife-i Hazret-i Risâlet-penâhî olan Pâdişâh-ı İslâm'a inkıyâd ve itâ'atleri derkâr olmağın bu misilli bâğînin hakkından gelmeğe med'uvv oldukları anda avn-i Hakkla maslahatı başaracakları nümâyândır zirâ tavâif-i mezbûre bâğî-i merkûmun fesâdından ve gârât-ı emvâl ve seby-i a'râz kazıyyelerinden havf üzere olmalarıyla eğerçi kendilerine bu bâbda rehber ve yâver bulunup yolda lâzım olan kisve ve zahîreleri tedârik olunacağı sûrette merkûmun aleyhinde fi'le getirecekleri hidemât-ı hayriyyede me'mûl olmayacak derece mücib-i istiğrâb hâlâtları zuhûra geleceği müşâhede olunur kaldı ki Cezâyir hükûmetinin hakikat-i hâli aynı Hindistan iklimi gibi ve belki daha ziyâde menâfi'î mücib bir mahall olup zirâ mevki'î karîb ve arâzîsi dahi be-gâyet münbit ve mahsûl-dârdır ve buna binâen Francalı işbu hıttayı kendilerinde ibkâ etmeğe be-gâyet iltizâm etmiş oldukları mevâdd-ı ma'lûmedendir avn [ü] inâyet-i Bârîyle Devlet-i Aliyye tekrâr bu mevzie mâlik olup her bir hâl ve keyfiyeti bir kanun-ı cedîd mücebince tanzîm ve tertîb olunacağında yalnız hükûmet-i mezbûre Mısır iklimine mu'âdil ve mukâvim olacağına şu bir delîl ve burhân-ı kâfi olabilir ki Francalı istilâ ettiği esnâda hazînesinde serîka olunan envâ'-ı tuhaf ve zî-kıymet eşyâdan başka meskûk zer ü sîmden iki yüz seksen milyon kuruş mevcûd bulunmuştur imdi inşâllâhu'l-Mu'în Cezâyir Devlet-i Aliyye'ye ircâ' olundukta mağrib şâhının meyl-i derûnunu celb etmek zımnında makâma münâsib ve muktezî olacağı vech üzere nâmeler tahrîr buyrularak derûnlarında halife-i rû-yi zemîn ve imâmü'l-müslimîn ve zıll-i zalîl-i Rabbü'l-âlemîn olan şevketli efendimizin ancak dîn-i kavîmin ref'-i a'lâm-ı celâdet-irtisâmı maksûdunda ve cümle ibâd-ı sadâkat-i'tiyâda neşr-i eşî'a-i âfitâb-ı ma'delet-nisâb etmek niyyet-i hâlisasında idiği ve sîret-i hakîkiye-i şâhânesi tarîf ve beyân olunarak fi-yevminâ mütegalib olan kefer-i fecerenin şerr ü makderetlerini tevakkî ve ihtiyât etmek için şâh-ı müşârûn-ileyh kendi memâlikinde ilm-i melâhimeyi yani fenn-i ta'lîm-i askeriyeyi vaz' u îcâd eylemesine tergîb ve ihsâsı ve ber-muktezâ-yı nass-ı Kur'ân-ı azîmü's-şân "vâ'idü lehum" ilâ-âhiri'l-âyeh ve bu ma'nâ-i şerîfî şâmil âyât-ı kerîme îcâbınca amel ve iktida etmesini dahi müşârûn-ileyhe tezkâr ve ihtâr olunmak üzere tahrîrât irsâli menâfi'î-i azîmeyi müeddîdir. [s.6] Gelelim sadede işbu bilâd-ı selâse-i mebhûsün-anhâ askerinin emr-i

inzimâmında Devlet-i Aliyye'ye biri mu'accel ve biri mü'eccel iki menfaati hâsıl edip şöyle ki menfa'at-i mu'accele şu demek olur ki devlet-i müşârün-ileyhâ sarf-ı hazâin-i vefire etmeksizin ve dâr-ı hilâfetten asâkir-i mansûresini teb'îd eylemeksizin ol memâlikte makâsıd-ı mahsûsasını istihsâl ederek fi'l-cümle destres olacağı mâddenin biri şudur ki Mehmed Ali'yi tahyîr ederek mahallinden kal' u nez' olmaklığı ve Devlet-i Aliyye tarafından esbâb-ı mezkûreye teşebbüs olunacağı anda Mehmed Ali'nin askeri maslahat ma'lûmları olduğu birle târumâr olarak yanından müteşettite olup bu misilli sâhib-i akl olanların cümlesi merkûmu terk ile fakat kefereden ve yahut bazı münâfık kimseler bâkî kalarak kendisi bî-bâl ve pür-âvare kaldıkta Devlet-i Aliyye'nin şevket ve kuvveti müteceddid olacağı ve işbu memâlik-i ba'îdede fi'len ve ma'nen vaz'-ı makderet ve batş u nüfûz etmeğe destres istihsâl olacağı ve bunun emsâli sa'âdet-i dâreyini mûcib olur mevâdd-ı hayriyye-i tavîletü'l-beyânı müsebbib olacağı nümûv-dârdır ve ama mâdde-i mü'eccele-i mezkûre şu demek olur ki Efrenc tâifesinin kâtibe-i derûnlarına havf u haşyet ilkâ edip ve Devlet-i Aliyye hakkında ihtirâm ve tevkîrlerini mûcib olarak kelime-i tevhid her bir kutr ve mahalde bulunan cemî' ehl-i İslâm'ı cem' ve tahrîr edip halife-i Sâhib-i risâlet Efendimizin sancağı tahtında bulunmalarını îcâb etmiş olduğu ol vakt cümle nasârânın ma'lûm ve müyekkanları olacağı bir emr-i müberhendir ve bâlâda mezkûr esbâba teşebbüs olunmasına ve tafsîl-i mezkûrun tenfiz ve icrâsına Devlet-i Aliyye-i ebediyyü'd-devâm emr ü irâde buyurarak karîn-i lihâza-i kabûl olacağında bâlâda meşrûh menâfi'in istihsâli avn-i Rabbânî ile bilâ-şekk ü iştibâh derkâr olacağı nümûv-dârdır hâlbuki işbu tafsîl ü beyân bir sadâkat-kâr kullarının fuâd-ı hulûs-i'tiyâdından ser-zede-i zuhûr olmuştur ve eğerçi memâlik-i mezkûre bulunduğu keyfiyet ve hâl üzere bâkî kalarak her biri kendisini muhâfaza gâilesinde meşgûl olup Devlet-i Aliyye tarafından menâfi'-i mezkûrenin istihsâlinde î mâle-i efkâr buyrulmadığı sûrette işbu derkâr olan müsâmahadan ez-cümle ol vakt ma'âzallâhu teâlâ Mehmed Ali'nin kuvvet ve makdereti müzdâd olarak el-hâletü hâzihî hıtta-i Şam'da kendisine mu'âriz bulunmuş ise de fimâ-ba'd işbu mu'ârizları zîr-i itâ'atine idhâl etmiş olacağında ol vakt muzmeri olduğu vech üzere memâlik-i mezkûre tarafına imâle-i efkâr edip Francalı dahi ol nevâhîde bulunan Kostantiniye Beyi'ni ve diğer Francalıya muhâlefet eden mahâlli taht-ı itâ'ate zâhiren idhâl eylemek bahanesiyle ve bâtinen ol memâlikte Mehmed Ali kuvvet hâsıl edip fimâ-ba'd İngiltereli Francalıyı ol mevzi'den tard etmek kaziyyesi kâbil-i imkân olmamak zımnında Francalı Cezâyir'e asker techîz ve irsâl edeceği ve Mehmed Ali [s.7] dahi mahallinden hareket-birle Trablus Vâlisi'nin za'af-ı hâlini ve hazînesinin tehî olmasını iğtinâm farz ederek Trablus'u zabt u teshîr edip bu mahalden dahi Tunus hükûmetine teveccüh ederek ve velev-selime(?) ber-vech-i sâbık Tunus'un müretteb askeri olup hazînesi dahi mevcûd ise de vâlisinin hâlâ Francalıdan ifrât derecede havf u hirâs üzeredir ki el-yevm Francalıya bir bende-i fermânber mesâbesine hâli resîde olmuş olduğuna şu bir delîl-i kâfi olur ki Kostantiniye ahâlîsi Francalı aleyhine i'mâl etmek zımnında Tunus'tan iştirâ edegeldikleri barut ve âlât-ı harbiye Tunus tarafından fimâ-ba'd fûruht olunmaması zımnında vâlî-i müşârün-ileyhe Francalı tarafından emr ü tenbîh olunduğu-birle işbu irâdelerine ittibâ' ve imtisâl eylediği derkârdır imdi Mehmed Ali'nin bu taraflara gelmesi takdîrinde ol vakt Mehmed Ali ağrâzına dest-res olmak için Francalı Tunus Vâlisi'ne Mehmed Ali ile muhârebeye tasaddî etmekten bertaraf olup mücânebet eylemesini tenbîh ve kendüye karâr verdirerek ba'dehû Tunus Vâlisi

Mehmed Ali'nin emri ile eyâletinde ibkâ olunmasını Francalı kendüye tekeffül edeceği ve Tunus maslahatına bu sûretle Mehmed Ali karâr vermiş olduktan sonra bu mahalden dahi Kostantiniye'ye ve Cezâyir'e azîmet ve hareket etmek niyetinde olacağı hâlde işbu mevâzi'in ahâlîsi ve gerek kabâil-i Arab'ın dört seneden beri mütecerri'-i zehrâbe-i meşâkk u mihen olarak lâ yenkati' Francalı tâifesiyle ceng ü muhârebe etmekte oldukları ve bu tavâif-i İslâmiyenin cevâmi ve mesâcidleri küffârın kiliselerine ve ıstablâta ve ticâret mehâzinine ve tasavvur olunmaz nesnelere tebdil olunmuş olduğuna nazaran ol vakt Mehmed Ali dahi işbu ahvâl-i mezkûreyi der-pîş ederek şöyle hileye teşebbüs edeceği âşikârdır ki güyâ ahâlî-i mezbûreye imdâd ve i'âne etmek kasdında Francalının üzerine hareket eylemek dâ'iyyesinde olduğunu kendilerine sûretâ i'lân edeceği hinde işbu da'vâ-yı kâzibesine tavâif-i mezbûre tarafından i'timâd olunarak bunların cümlesi kendüye mutâva'at ve inkıyâd ederek evâmirine imtisâl etmiş oldukları takdîrce ma'âzallâhu teâlâ ol vakt diyar-ı mezkûrede vaz'-ı hükûmet-birle tasarrufa ibtidâr ile ol arâzîde hâli üzere metrûk kalmış olan menâfi' ve fevâid-i şettânın istihsâl ve meydâna çıkararak bu mahâl münâsebetiyle cümle efrenc tâifesine mukâvemet ve husûsan Francalı ile el-hâletü hâzihî yek-dil ve yek-hâl müttehid üzere bulunmuş olduğu misilli Mehmed Ali kuvve-i bahriyyesini Francalının kuvve-i bahriyesine muzâf ve müttehid edeceği surette ol vakt İngiltereli tarafından devlet-i mezkûreye tasaddî olunmak kasd olunsa bile İngiltereliye mûcib-i endîşe ve hayret olacağı nümûv-dârdır ve işbu mevâdd-ı mebhûseye dâir berâhîn ve delâil-i mazbûta mahfaza-i hâtır-ı râkîmu'l-uhruf-i kemter-i sadâkat-kârlarında mestûr olup işbu abd-i kalîlü'l-bidâ'anın ahvâl ve vekâyi'-i vakt ü hâli der-pîş-i mülâhaza ederek zamân-ı mâzîyi müstakbele kıyâs ile şimdilik [s.8] bu mikdârın cem' u tahrîri teysir-kerde-i cenâb-ı Bârî olup eşyânın hakikat-i hâline ittılâ' etmek ancak fermân-fermâ-yı kâf u nûn olan Hâkim-i Mutlak'ın emr ü irâdesi üzere esbâba teşebbüs-birle me'mûr olduğumuz şurût-ı tevekküle ondan sonra temessük etmemiz iktizâ-yı emr-i Rabbânî olmağın teşebbüsü üzerimize vâcib olan esbâbdan sarf-ı nazar olunup da bâb-ı tevekkülde kalmak câiz olmadığı ulî'l-ebâr nezdinde rûşenâ ve âşikârdır deyu muharrer ve mastûrdur.

Kaynakça:

1.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayûn Fonu (HAT), Dosya/Gömlek No: 714/34087-B, tarih yok (t.y).

BOA, HAT, 831/37520-B, 1250 (1834).

BOA, HAT, 1173/46419, 1250 (1834).

BOA, HAT, 1173/46423, t.y.

BOA, HAT, 1174/46429-S, 1-2, 27.Za.1250 (27 Mart 1835).

BOA, HAT, 1174/46430-Ç, 1251 (1835).

BOA, HAT, 1180/46612-H, 26.Ş.1248 (18 Ocak 1833).

BOA, HAT, 1230/47965-A, 1252 (1836?).

2.Diğer Kaynaklar

Abun-Nasr, J. M., (1987), *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge University Press, Cambridge.

Altundağ, Ş., (1988), *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Armaoğlu, F., (2003), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Bentham, J., (1990), *Securities against Misrule and Other Constitutional Writings for Tripoli and Greece*, Ed. Philip Schofield, The Collected Works of Jeremy Bentham, Clarendon, Oxford.

Bin İsmail, Ö. A., (1966), *İnhiyâru Hükmi'l-Üsrati'l-Karamanliyye fi Libya, 1795-1835, Mektebetü'l-Fercânî, Trablus, Beyrut.*

Coller, I., (2016), “Ottomans on the Move: Hassuna D’Ghies and the ‘New Ottomanism’ of the 1830s”, *Mediterranean Diasporas: Politics and Ideas in the Long 19th Century*, Ed. Maurizio Isabella, Konstantina Zanou, Bloomsbury Academic, London-New York, 5. Bölüm, s. 97-117.

Erim, N., (1953), *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), TTK Yayınları, Ankara.

Feraud, C., (1994), *Havliyyâtü'l-Lîbiyye (Annales Tripolitaines)*, III. Baskı (I. Baskı:1973), Ar. Çev. Muhammed Abdülkerim el-Vâfi, Câmîatü Karyunus, Bingazi.

Greenhow, R., (1835), *The History and Present Condition of Tripoli, with some accounts of the others Barbary States*, Published by T. W. White, South Literary Messenger, Richmond.

Hasan, H. F., (2001), *el-Yevmiyyâtü'l-Lîbiyye*, C.II, Thk. Muhammed el-Usta, Ammar Cüheyder, Merkezü Cihâdi'l-Lîbiyyîn li'd-Dirâsâti't-Târîhiyye, et-Tab'atü's-Sâniye,

Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, Bingazi.

Hume, L. J., (1980), "Preparations for Civil War in Tripoli in the 1820s: Ali Karamanli, Hassuna D'Ghies and Jeremy Bentham", *The Journal of African History*, 21.3, s. 311-322.

İlter, A. S., (1937), *Şimâli Afrika'da Türkler*, C.II, Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi, İstanbul.

Kavas, A., (2010), "Avrupalıların Garp Ocaklarını Osmanlı Devleti'nden Koparma Girişimleri ve Buna Karşı Alınan Tedbirler", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 11-15 Eylül 2006) Kongreye Sunulan Bildiriler, IV. Cilt – I. Kısım, Osmanlı Tarihi-A*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 1111-1120.

Kavas, A., (2002), "Kuloğlu", *DİA, C.XXVI, Ankara*, s.359-360.

Kocaoğlu, M., (1995), "Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı (1831-1841)", *OTAM*, S. 6, s. 195-210.

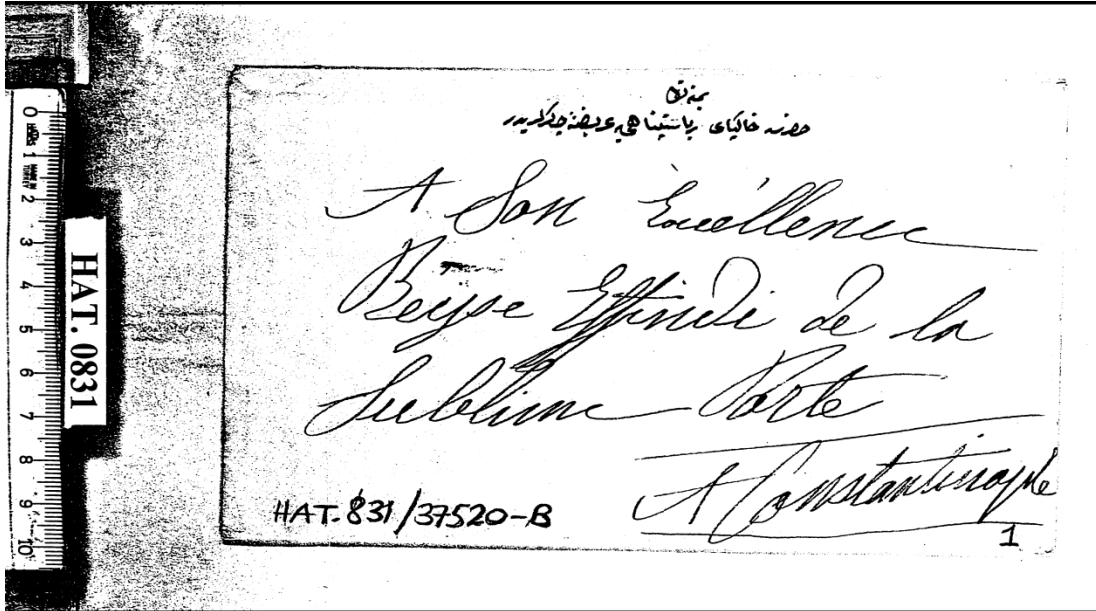
Nehicüddin, M., Sâfi, H., (2013), *Tarih-i İbn-i Galbun der-Beyan-ı Trablusgarp & Trablusgarp Tarihi*, Ed. Ahmet Kavas, Yay. haz. Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Aydın Özkan, ORDAF Yayınları, İstanbul.

Rossi, E., (1974), *Libya münzü'l-Fethi'l-Arabî hattâ sene 1911 (Storia di Tripoli e Della Tripolitania dalla Conquista Araba al 1911)*, Arapça Çev. Halife Muhammed et-Tillîsî, Beyrut.

Sosyal
Bilimler
Dergisi
Sayı:50

EK-1: BOA, HAT, 37520-B, 1250 (1834-5).

[Hassune Dağayyis'in Cezayir, Tunus ve Trablusgarp hükümetlerine dair kaleme aldığı Arapça lâyihanın tercümesi.]

1

HAT 0831

HAT

89/34570-3

HAT. 831/37520-5

2

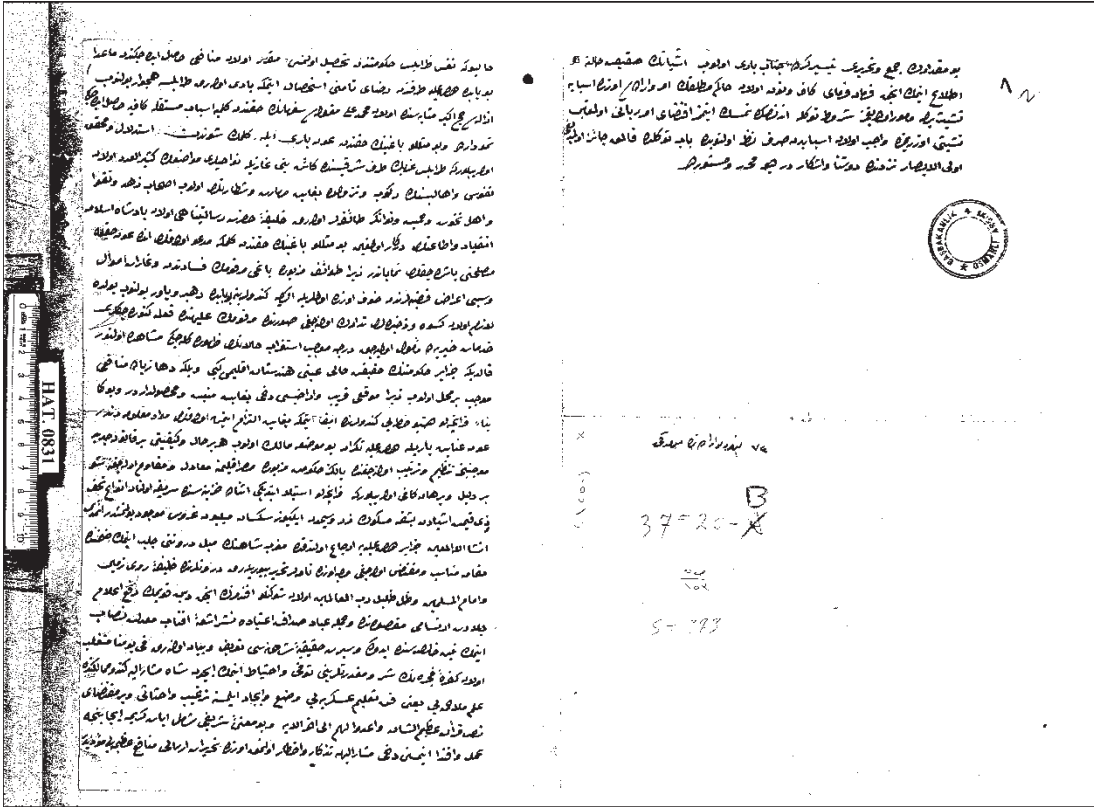
1

2

3

Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:50

Sosyal
Bilimler
Dergisi
Sayı:50